

УДК 159.923

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-631-642](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-631-642)

Гоян Ігор Миколайович доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0003-2548-0488>,

Дворніченко Лариса Леонідівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, <https://orcid.org/0000-0002-6221-5555>

Федорик Вікторія Володимирівна старша викладачка кафедри психології, Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ, <https://orcid.org/0000-0002-9446-330X>

Андросович Ксенія Анатоліївна доктор психологічних наук, старший дослідник, завідувач кафедри психології, Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая», пров. Херсонський, 3, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4121-270X>

Поплавська Єва Вадимівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Міжнародний гуманітарний університет, Фонтанська дорога, 33, м. Одеса

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. У статті розглянуто професійну свідомість особистості як актуальну проблему в сучасній психології. Визначено, що професійна свідомість – це сприйняття людиною правил і норм, пов'язаних з формуванням образу себе в професійній діяльності, визначенням свого професійного кредо і вибором форм, методів і засобів для його реалізації. Зазначено, що професійна свідомість починає формуватися ще в дитячому віці, коли дитина вже починає замислюватися над тим ким вона хоче бути в майбутньому. Розглянуто фактори, які впливають на вибір професії, а саме: фактор суспільного впливу на мотиви вибору професії, а саме характеристика, що вказує на значення та престиж обраної професії; фактор, що пов'язаний із

потребами суспільства у кадрах, із характером вимог професії до особистості учня; фактор особливого характеру: інтереси, схильності, здатності, особистісні якості учня, рівень загальної освіти та готовності до свідомого вибору професії. Обґрунтовано, що при формуванні професійної свідомості значну роль відіграє професійно-орієнтаційна робота, яка включає такі етапи: знайомство з професією (прийняття чи відторгнення); діагностика професійно-важливих якостей психологом; організація практичної діяльності, близької до професійної; включення до трудової діяльності. Проаналізовано аспекти, структуру та етапи формування і розвитку професійної свідомості сучасними вітчизняними науковцями. Аргументовано, що на формування професійної свідомості впливає професійне самовизначення особистості. Досліджено особистісні складові професійної свідомості фахівця: спрямованість особистості, професійна компетентність, професійно важливі якості, професійно значимі психофізіологічні властивості. Зроблено висновок, що професійна свідомість є унікальною якістю людини і має певні особливості, до яких належать: розвиток професійних якостей та рис, спрямованість на виконання професійних завдань, орієнтація особистості на професію. Серед них виокремлюють створення образу й усвідомлення себе як професіонала, систему вибору цінностей і дій згідно з ними, реалізацію особистих цілей діяльності, формування свого іміджу.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна свідомість, професійна орієнтація, мотивація.

Hoian Ihor Mykolayovych Doctor of Philosophical, Professor, Professor of the Department of Social Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0003-2548-0488>

Dvornichenko Larysa Leonidivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Educational-Scientific Institute of Pedagogy and Psychology, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska str. 87, Sumy, <https://orcid.org/0000-0002-6221-5555>

Fedoryk Viktoriia Volodymyrivna Senior Lecturer of the Department of Psychology, Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, <https://orcid.org/0000-0002-9446-330X>

Androsovyh Kseniia Anatoliivna Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher, Head of the Department of Psychology, Higher Educational Institution «Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University», Khersonskyi lane, 3, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4121-270X>,

Poplavska Yeva Vadymivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, International Humanities University, Fontanska Doroha, 33, Odesa

PROBLEMS OF PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS IN PSYCHOLOGY

Abstract. The article deals with the professional consciousness of the individual as an urgent problem in modern psychology. It is determined that professional consciousness is a person's perception of the rules and norms associated with the formation of an image of oneself in professional activity, the definition of one's professional credo and the choice of forms, methods and means for its implementation. It is noted that professional consciousness begins to form in childhood, when a child begins to think about who he or she wants to be in the future. The factors influencing the choice of profession are considered, namely: the factor of social influence on the motives for choosing a profession, namely, the characteristic indicating the importance and prestige of the chosen profession; the factor related to the needs of society in personnel, the nature of the profession's requirements for the student's personality; a factor of a special nature: interests, inclinations, abilities, personal qualities of the student, the level of general education and readiness for a conscious choice of profession. It is substantiated that in the formation of professional consciousness, a significant role is played by professional orientation work, which includes the following stages: acquaintance with the profession (acceptance or rejection); diagnosis of professionally important qualities by a psychologist; organization of practical activities close to professional; inclusion in labor activity. The aspects, structure and stages of the formation and development of professional consciousness by modern Ukrainian scientists are analyzed. It is argued that the formation of professional consciousness is influenced by the professional self-determination of the individual. The personal components of the professional consciousness of a specialist are studied: personality orientation, professional competence, professionally important qualities, professionally significant psychophysiological properties. It is concluded that professional consciousness is a unique quality of a person and has certain features, which include: development of professional qualities and traits, focus on professional tasks, orientation of the individual to the profession. Among them are the creation of an image and awareness of oneself as a professional, a system of choosing values and acting in accordance with them, realization of personal goals of activity, and formation of one's image.

Keywords: professional self-determination, professional consciousness, professional orientation, motivation

Постановка проблеми. Проблематика професійної свідомості на сьогоднішній день є однією з найбільш актуальних, оскільки в сучасному суспільстві є невідомо зростаюча потреба в активних, цілеспрямованих, мотивованих фахівцях, які знатні швидко перелаштовуватися під сучасні умови професійного буття.

З розвитком цифрових технологій та діджиталізації відбувається постійна трансформація особистісних цінностей, мотивів, світогляду та переконань, саме тому професійне становлення особистості є одним із найголовніших етапів в житті людини. В професійній діяльності особистість задовольняє свої потреби, налагоджує соціальні взаємовідносини, актуалізує та розвиває здібності і в кінцевому результаті самореалізується. Але вважаємо, що це все відбувається тільки у тому випадку, коли людина свідомо підходить до вибору своєї майбутньої професійної діяльності та має бажання здобувати знання, постійно навчатися і підвищувати свій рівень професіоналізму. Саме з допомогою всього вищеперерахованого вона зможе реалізуватися як професіонал, адже дуже частими є випадки коли на вибір майбутньої професії юнаків та дівчат впливають інші особи: батьки, родичі, знайомі, що в подальшому призводить до розчарування та перекваліфікації.

Таким чином, актуальним завданням сучасної психології є дослідження особливостей професійної свідомості фахівця, який буде задовольняти його та дозволить йому реалізуватися в професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний аналіз наукових доробків дотичних з досліджуваною нами проблематикою дозволив виявити, що змістовні характеристики свідомості та самосвідомості досліджували: М. Макаров, Ю. Швалб, А. Яценко. Професійне становлення особистості як предмет дослідження розкрито у працях: І.Бондаренко, Л. Долинської, С. Максименка, В. Панка, Ю. Приходька, І. Терешкина та інших.

Серед закордонних сучасних дослідників найактивніше проблемою професійної свідомості цікавилися: D. Blustein, J. Eccles, L. Gottfredson, S. Hamilton, M. Savickas, D. Super.

Проблеми розвитку професійної свідомості під час підготовки у закладі вищої освіти визначали: О. Кокун, О. Семенова, Н. Шевченко, Т. Zhou, J. Chen, L. Luo.

Метою статті є аналіз наукових підходів щодо розгляду професійної свідомості в психології.

Виклад основного матеріалу. «Професійна свідомість» може включати в себе всі прояви людської свідомості, пов'язані з професійною діяльністю і залежні від багатьох факторів: місця професії в структурі суспільного виробництва; ставлення людини до професії, до її представників і до себе як носія певної професії або спеціальності, усвідомлення її актуальної значущості

для суспільства; рівня набутих професійних знань і вмінь, самоаналізу перспектив власного професійного розвитку; натренованості професійних навичок; рівень професійних знань і вмінь, самопізнання перспектив власного професійного розвитку; рівень професіоналізму, самопізнання перспектив власного професійного розвитку [1, с. 99].

На нашу думку, професійна свідомість починає формуватися ще в дитячому віці, коли дитина вже починає замислюватися над тим ким вона хоче бути в майбутньому, хоча після цього її вподобання і думки на рахунок майбутньої професії ще неодноразово змінюються.

Дуже багато факторів впливають на вибір майбутньої професії. Так наприклад до таких факторів науковиця А. Фрадинська [2, с. 136] віднесла:

- фактор суспільного впливу на мотиви вибору професії, тобто характеристика, що вказує на значення та престиж обраної професії;
- фактор, що пов'язаний із потребами суспільства у кадрах, із характером вимог професії до особистості учня;
- фактор особливого характеру: інтереси, схильності, здатності, особистісні якості учня, рівень загальної освіти та готовності до свідомого вибору професії.

Для того, щоб юнаки зробили свідомий вибір майбутньої професії, на сьогоднішній день проводиться професійно-орієнтаційна робота в закладах середньої освіти. На думку В. Катишева вона повинна включати в себе наступні етапи:

- знайомство з професією (прийняття чи відторгнення);
- діагностика професійно-важливих якостей психологом;
- організація практичної діяльності, близької до професійної;
- включення до трудової діяльності [3].

Професійна орієнтація є цілеспрямованою систематичною підготовкою особистості до свідомого професійного самовизначення. Опираючись на це можна стверджувати, що особистість займає центральне місце в процесі професійної орієнтації, стає суб'єктом професійно-орієнтаційної діяльності, тобто використовує засоби професійної орієнтації для підготовки до свого власного і самостійного професійного самовизначення. Займаючи позицію суб'єкта професійного самовизначення особистість перестає бути об'єктом прямого директивного впливу з боку суспільства, державних і громадських організацій щодо вирішення своєї професійної долі, перестає бути об'єктом зовнішнього програмування. Суспільство має лише створити сприятливі умови для здійснення особистістю пошукової діяльності в контексті вирішення проблеми власного професійного майбутнього [4].

Професійна орієнтація виступає засобом підготовки людини до професійного самовизначення, яке проявляється у готовності здійснити

свідомий вибір професії. А. Фрадинська вважає, що готовність здійснити свідомий вибір професії – це складне структурне утворення взаємопов'язаних і поєднаних переконаннями морально-вольових якостей особистості, способів поведінки, знань про професії, практичні вміння і навички, сформовані у відповідності з вимогами суспільства й можливостями навчально-виховного процесу в школі [2].

Здійснивши аналіз наукових підходів ми виявили, що більшість науковців стверджують, що готовність до свідомого вибору професії складається з трьох компонентів, а саме:

- моральної налаштованості – усвідомлення суспільної та особистої значущості праці, намагання якнайкраще використовувати свої сили та здібності в роботі, позитивне ставлення до різних форм праці;

- психологічної схильності – свідомого вибору професії на основі наявних нахилів і здібностей. Психологічна готовність включає усвідомлення людиною власних потреб, вимог суспільства, колективу, поставлених завдань; передбачення прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів; оцінку співвідношення між своїми здібностями, рівнем домагань і необхідністю досягнення певного результату;

- практичних вмінь – загальні та професійні знання, загальні та спеціальні професійні вміння [5].

Можемо стверджувати, що коли ці три компоненти сформовані і взаємодіють між собою, то у особистості відбувається професійне самовизначення.

Сучасна теорія професійного самовизначення, описана у 2017 році канадським дослідником Чарльзом Ченом і перевірена великою кількістю експериментальних досліджень, є адаптацією теорії самовизначення Едварда Л. Дейзі та Р. Райана до сфери розвитку кар'єри.

Вона базується на двох наступних гіпотезах. Перша стверджує, що для гармонійного професійного навчання та особистісного розвитку необхідно задовольнити три основні вроджені психологічні потреби, а саме:

- потреба у самовизначенні (або потреба в автономії), яка виражається в бажанні людини контролювати власні дії, самостійно визначати свій кар'єрний шлях, вибір професії та цілі, бути автором власного життя

- потреба в компетентності, що розуміється як прагнення суб'єкта досягати професійних результатів, бути ефективним у професійній діяльності та навчанні. Внутрішній сенс професійної компетентності охоплює широкий спектр людських якостей, таких як таланти, мудрість, навички та вміння використовувати їх для ефективної професійної поведінки та розвитку;

- потреба у взаємовідносинах проявляється у бажанні людини будувати стосунки, засновані на почуттях прихильності та приналежності, а також у бажанні відчувати приналежність до професійної спільноти, яку вона поважає.

Друга гіпотеза полягає в тому, що на рішення і поведінку людини впливають два типи мотивації: внутрішня і зовнішня. Аналогічною є концепція локусу контролю. Всі аспекти теорії мають відношення як до робочого місця, так і до професійного навчання [6].

Таким чином, можемо аргументувати, що професійне самовизначення вже починає формувати у людини професійну свідомість. Під професійною свідомістю, ми розуміємо сприйняття людиною правил і норм, пов'язаних з формуванням образу себе в професійній діяльності, визначенням свого професійного кредо і вибором форм, методів і засобів для його реалізації.

О. Семенова професійну свідомість особистості розглядала в трьох аспектах:

- особливості розуміння фахівцем професійної дійсності, визначення свого місця в ньому;
- взаємини з іншими суб'єктами професійної діяльності;
- конкретні професійні дії, які забезпечують регуляцію поведінки й діяльності в межах професійних норм [7].

Т. Фам розробив структуру професійної свідомості, яка містить шість компонентів:

- ✓ усвідомлення професійної моралі, яка має бути включена в будь-яку професію;
- ✓ здатність обрати засоби й шляхи для виконання діяльності відповідно до норм суспільства;
- ✓ усвідомлення себе суб'єктом професійної діяльності: усвідомлення відповідальності, цілей, засобів, умов виконання діяльності, результату;
- ✓ формування індивідуального стилю діяльності;
- ✓ усвідомлення професійно важливих якостей;
- ✓ усвідомлення й оцінка професійних взаємин;
- ✓ усвідомлення власного розвитку в часовому вимірі: усвідомлення зв'язку між минулим, теперішнім і майбутнім [8].

В. Гупаловська запропонувала таку поетапну структуру формування професійної свідомості:

1-й етап – професійне самовизначення: а) вибір професії; б) професійна освіта;

2-й етап – професійний розвиток: в) професійна адаптація; г) апробація теоретичних знань у практичній діяльності; д) професійне самовдосконалення, підвищення кваліфікації;

3-й етап – професійне становлення: е) підвищення рівня професіоналізму; ж) набуття професійного авторитету; з) досягнення активності, самостійності, творчого підходу у професійній діяльності [9].

О. Кокун [10] виділив чотири основні особистісні складові професійної свідомості фахівця:

1. Спрямованість особистості, яка характеризується системою домінуючих потреб, мотивів, відносин, ціннісних орієнтацій та установок.

Компонентами професійної спрямованості є:

- мотиви (наміри, інтереси, схильності, ідеали);
- ціннісні орієнтації (зміст праці, заробітна плата, добробут, кваліфікація, кар'єра, соціальний стан тощо);
- професійна позиція (ставлення до професії, установки, очікування і готовність до професійного розвитку);
- соціально-професійний статус.

На різних стадіях становлення ці компоненти мають різний психологічний зміст, зумовлений характером провідної діяльності і рівнем професійного розвитку особистості.

2. Професійна компетентність – сукупність професійних знань, умінь, а також способів виконання професійної діяльності. Її основні компоненти:

- соціально-правова компетентність (знання й уміння в галузі взаємодії із суспільними інститутами і людьми, а також володіння прийомами професійного спілкування і поведінки);
- спеціальна компетентність (підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, уміння вирішувати типові професійні задачі й оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно здобувати нові знання й уміння за фахом);
- персональна компетентність (здатність до постійного професійного росту і підвищення кваліфікації, а також реалізації себе в професійній праці);
- аутокомпетентність (адекватне уявлення про свої соціально-професійні характеристики і володіння технологіями подолання професійних деструкцій);
- екстремальна професійна компетентність (здатність діяти в умовах, що раптово ускладнилися).

3. Професійно важливі якості – це психологічні якості особистості, що визначають продуктивність (продуктивність, якість, результативність і ін.) діяльності. Вони багатофункціональні і разом з тим кожна професія має свій ансамбль цих якостей.

4. Професійно значимі психофізіологічні властивості (зорово-рухова координація, окомір, нейротизм, екстраверсія, реактивність, енергетизм тощо). Розвиток цих властивостей відбувається вже в ході освоєння діяльності. У процесі професіоналізації одні психофізіологічні властивості визначають розвиток професійно важливих якостей, інші, професіоналізуючись, здобувають самостійне значення.

Я. Швень вважає, що розвиток професійної свідомості відбувається шляхом реалізації когнітивного, емоційного, мотиваційно-ціннісного та операційного компонентів:

- когнітивний компонент (Я-самопізнання) – це система психологічних знань, необхідних для конструктивної професійної взаємодії;
- емоційний компонент (Я-саморозуміння) – позитивне ставлення до себе як до професіонала;
- мотиваційно-ціннісний компонент (Я-самоактуалізація) – прагнення до самовдосконалення, підвищення власного особистісного та професійного зростання;
- операційний компонент (Я-поведінка) – сукупність умінь і навичок, що забезпечують успіх професійної діяльності, подолання стереотипів на шляху негативного самосприйняття та сприйняття інших людей; рефлексія та емпатія; позитивні міжособистісні стосунки; саморегуляція поведінки [11].

Наприклад, Я. Катюк вважає, що структура професійної свідомості складається з наступних ключових компонентів:

- самопізнання,
- саморозуміння,
- самоактуалізація,
- саморегуляція.

Самопізнання – це безперервний процес переходу від одного факту, знання про себе, розуміння та прийняття інформації про внутрішній світ до іншого знання, його розширення, удосконалення тощо. Основною умовою самопізнання є поєднання реальності та суспільної взаємодії з іншими людьми.

Саморозуміння. Цей аспект самосвідомості є одним із найважливіших, причому це поняття є результатом процесу розвитку особистості загалом і залежить від особливостей життєдіяльності індивіда. За наявності саморозуміння реалізується внутрішня умова для розвитку особистості і формування індивідуально-типологічних особливостей її структури.

Самоактуалізація – підтвердження самостійності та незалежності людини у соціумі як індивіда з власною думкою, власними уподобаннями, це постійний процес розвитку себе, своїх можливостей, їх реалізації. Це розуміння свого місця в тих сферах, які людина свідомо (або несвідомо потрапила) обрала і де вона може побачити реальність світу. На думку дослідників, це сприйняття особистістю правил та норм формування образу себе, визначення власного життєвого кредо та підбір форм, методів та засобів його реалізації.

Саморегуляція розглядається як специфічна діяльність суб'єкта, що має індивідуальну структуру і стиль. Індивідуальний стиль саморегуляції визначається взаємодією різнорівневих механізмів, що реалізують процес

саморегуляції, тобто можна говорити про саморегуляцію як про систему психотехнологій, спрямованих на розвиток професійної самосвідомості особистості. «Високий рівень розвитку саморегуляції, який об'єктивно виражається в диференційованості і адекватності всіх усвідомлених інтелектуальних, емоційних, поведінкових реакцій, вчинків, вербальних проявів тощо, дає підставу стверджувати про наявність достатньо зрілого стану розвитку самосвідомості в цілому» [12].

Таким чином, розглянувши проблему професійної свідомості, ми бачимо, що підходи науковців до розуміння професійної свідомості в психологічній науці не суперечать один одному, а скоріше доповнюють один одного.

Висновки. Отже, аналіз наукових надбань з проблематики професійної свідомості особистості дозволив зробити висновок, що це питання є досить актуальним серед сучасних науковців. У своєму дослідженні ми визначили, що професійна свідомість є унікальною якістю людини і має певні особливості, до яких належать: розвиток професійних якостей та рис, спрямованість на виконання професійних завдань, орієнтація особистості на професію. Серед них виокремлюють створення образу й усвідомлення себе як професіонала, систему вибору цінностей і дій згідно з ними, реалізацію особистих цілей діяльності, формування свого іміджу.

Формування професійної свідомості майбутнього фахівця починається з професійного самовизначення. А під час навчання закладі вищої освіти відбувається набуття фахових компетентностей, розвиток психологічних якостей, формується Я-образ професіонала, особистість розвивається, оволодіває професійними навичками.

Перспективою подальших наших досліджень є визначення структури професійної свідомості майбутніх фахівців та розробка програми спрямованої на підвищення якісних показників структурних компонентів професійної свідомості.

Література:

1. Шевченко Н. Ф., Чепішко О. І. Професійна свідомість практикуючих психологів-початківців: специфіка розвитку. *Journal of psychology research*. 2019. № 25 (8). С. 97-106.
2. Фрадинська А. П. Свідомий вибір професій як головна проблема сучасної молоді. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 135-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_34
3. Куліненко Л. Б. Педагогічні засади формування готовності старшокласників до свідомого вибору майбутньої професії типу «людина-техніка»: монографія. 2012. Ізмаїл: СМІЛ. 164 с.
4. Закатнов Д. О. Стан і проблеми професійної орієнтації. URL: https://lib.iitta.gov.ua/2630/1/stProforientaciya_rtf.pdf

5. Корнієнко, І.О. Професійні орієнтації в системі життєвих стратегій старшокласника. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №5.
6. Chen, C. P. (2004). Positive compromise: A new perspective for career psychology. *Australian Journal of Career Development*, 13, 17–28.
7. Омельченко М. Розвиток професійної свідомості на етапі навчання у закладах вищої освіти: спроба концептуалізації. *Психологія особистості*. 2019. № 1 (10). С. 168-175.
8. Шевченко Н. Ф. Структурно-функціональна модель професійної свідомості практичного психолога. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія: Психологія*. 2005. №15. С. 185-195.
9. Гупаловська В.А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2005. 25 с.
10. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. К.: ДП «Інформ.-аналіт. Агенство», 2012. 200 с.
11. Катюк Я. Л. Сучасні проблеми становлення професійної самосвідомості у майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. 2012. № 1 (20).
12. Катюк Я. Л. Особистісно орієнтовані засади розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти. Особистісно орієнтована підготовка майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти : посібник. Київ: НАПН України, Ун-т менедж. Освіти. 2015. С. 127–152.

References:

1. Shevchenko N. F., Chepishko O. I. (2019). Profesiina svidomist praktykuiuchykh psykhologiv-pochatkiivtsiv: spetsyfika rozvytku [Professional Consciousness of Beginning Practicing Psychologists: Specifics of Development]. *Journal of psychology research*, 2019. № 25 (8). S. 97-106 [in Ukraine].
2. Fradynska A. P. (2010). Svidomyi vybir profesii yak holovna problema suchasnoi molodi [Conscious choice of professions as the main problem of modern youth]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»* - Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University «Ukraine», 2, 135-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_34
3. Kulinenko L. B. (2012). Pedahohichni zasady formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do svidomoho vyboru maibutnoi profesii typu «liudyna–tekhnika» [Pedagogical bases of forming high school students' readiness for a conscious choice of a future profession of the «human-technical» type]: monohrafiia. Izmail: SMYL
4. Zakatnov D. O. Stan i problemy profesiinoi oriiientatsii [The state and problems of professional orientation]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/2630/1/stProforientaciy_rtf.pdf
5. Korniienko, I. O. (2006). Profesiini oriiientatsii v systemi zhyttievnykh stratehii starshoklasnyka [Professional orientations in the system of life strategies of high school students]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota – Practical psychology and social work*, 5.
6. Chen, C. P. (2004). Positive compromise: A new perspective for career psychology. *Australian Journal of Career Development*, 13, 17–28.
7. Omelchenko M. (2019). Rozvytok profesiinoi svidomosti na etapi navchannia u zakladakh vyshchoi osvity: sprobа kontseptualizatsii [Development of professional consciousness at the stage of studying in higher education institutions: an attempt at conceptualization]. *Psykhologhiia osobystosti – Personality psychology*, 1 (10), 168-175.

8. Shevchenko N. F. (2005). Strukturno-funktsionalna model profesiinoi svidomosti praktychnoho psykholoha [Structural and functional model of professional consciousness of a practical psychologist]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H.S. Skovorody. Seriya: Psykholohiia – Bulletin of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series: Psychology*, 15, 185-195.

9. Hupalovska V.A. (2005). Profesiina samorealizatsiia yak chynnyk stanovlennia osobystosti zhinky [Professional self-realization as a factor in the formation of a woman's personality]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv.

10. Kokun O. M. (2012). Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia [Psychology of professional development of a modern specialist]: monohrafiia. K.: DP «Inform.-analit. Ahenstvo».

11. Katiuk Ya. L. (2012). Suchasni problemy stanovlennia profesiinoi samosvidomosti u maibutnikh psykholohiv u systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity [Modern Problems of Formation of Professional Self-Consciousness in Future Psychologists in the System of Postgraduate Pedagogical Education]. *Pislidyplomna osvita v Ukraini – Postgraduate education in Ukraine*, 1 (20).

12. Katiuk Ya. L. (2015). Osobystisno oriientovani zasady rozvytku profesiinoi samosvidomosti maibutnikh psykholohiv u systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity. Osobystisno oriientovana pidhotovka maibutnikh psykholohiv u systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity [Personality-oriented bases of development of future psychologists' professional self-awareness in the system of postgraduate pedagogical education. Personality-oriented training of future psychologists in the system of postgraduate pedagogical education]: posibnyk. Kyiv: NAPN Ukrainy, Un-t menedzh. Osvity.